

Döden som straff

Ett återkommande kriminalpolitiskt tema

Av *Alvar Nelson*

1. Dagsläget

Dödsstraffet finnes för närvarande i mera än ett hundra staters lagstiftning. Det är bara ett fyrtiotal länder som har avskaffat det helt och hållet, medan ytterligare ett tjugotal har bevarat det för brott, som har förövats i tider av ofred. Det finnes också stater, där dödsstraffet ännu finnes kvar i själva lagen men alltid förvandlas till frihetsstraff, medan andra stater alltid föreskriver frihetsstraff som alternativ till dödsstraff. Nyligen har *Amnesty International* (bildad 1961), som bättre än något offentligt organ följer utvecklingen lämnat en rapport om dödsdomar och avrättningar under förra året. Man har för år 1986 fått uppgifter om 1.272 dödsdomar i 67 stater och om 743 avrättningar i 39 stater. Bland de länder, varifrån avrättningar har rapporterats märkes icke oväntat Kina (189), Sydafrika (121), Iran (115) och Nigeria (64). Från många stater saknas uppgifter, och från andra är de ofullständiga.

I Förenta staterna finnes dödsstraffet bevarat i 37 delstaters lagstiftning, och dödsdomar avkunnas i betydande omfattning. USAs Högsta domstol förklarade i ett ryktbart avgörande från 1976, att dödsstraffet som sådant icke var ett med konstitutionen oförenligt »cruel and unusual punishment«. Sedan dess har antalet dödsdomar stigit kraftigt, och även antalet avrättningar har ökat. I augusti 1987 fanns i fängelserna 1.911 personer, som väntade på verkställighet eller i bästa fall förvandling av straffet till frihetsstraff. Många hade väntat flera år. Efter Högsta domstolens dom 1976 har det förekommit 86 avrättningar, och de flesta brottslingarna var färgade, som hade förgripit sig på vita. I maj i år avrättades tre personer, i augusti fem. Olika metoder kommer till användning, t.ex. med giftgas, med giftinjektion, med den s.k. elektriska stolen, och nya metoder utvecklas.

När man i ett land väl har beslutat sig för att avskaffa dödsstraffet, innebär detta icke någon garanti mot dess återinförande. Sålunda upphävdes det 1947 i Sovjetunionen för att snart återinföras, och detsamma har skett i Israel. I andra stater förekommer häftiga debatter om återgång till dödsstraffet. Det

avskaffades så sent som 1965 i Storbritannien, men det dröjde icke längre än till 1983, förrän förslag om dess återinförande väcktes i parlamentet. Vid omröstningen anslöt sig *Margaret Thatcher* till förslaget, medan hennes företrädare *Edward Heath* under debatten tog kraftfullt avstånd från det. Förslaget fälldes med 223 röster mot 358. Frågan har återigen aktualiserats då de konservativa sid sin kongress i Blackpool, oktober 1987, väckte förslag om dödsstraffets återinförande. Den 30 juni i år förekom en omröstning i Kanada, där dödsstraffet hade avskaffats 1976. Förslaget om dess återinförande föll med 127 röster mot 148. Först 1985 avskaffades dödsstraffet i Australien, men det dröjde icke länge, innan den federala polisen krävde folkomröstning om dess återinförande. Liknande debatter har förekommit även i andra länder.

Det var ett betydelsefullt steg, när Frankrike 1981 på initiativ av dåvarande justitieministern *Robert Badinter*, avskaffade dödsstraffet och många väntade snabb efterföljd i länder med samme kulturtradition men utvecklingen har gått långsamt. Motsvarande beslut har genom lagstiftning tagits av Nederländerna (1982), Cypern och El Salvador (båda 1983) och Argentina (1984) och, som nämnts Australien (1985). Under 1987 har dödsstraffet avskaffats i Filippinerna, Haiti och Lichtenstein. Mest uppseendeväckande är emellertid utvecklingen inom östblocket. Den 17 juli i år förklarade statrådet i DDR, att dödsstraffet hade upphävts med omedelbar verkan, ehuru beslutet formellt först kommer att träffas av parlamentet. Att de fem kommunistiska partier, som har säte där, skulle motsätta sig ett sådant förslag, finner jag vara uteslutet. I själva verket har DDR icke under det senaste decenniet verkställt någon dödsdom. Nu i september har uppgifter förekommit från Sovjetunionen, att allmänheten förberedes på ett motsvarande beslut, om icke förr så i samband med den allmänna strafflagsreform, som väntas. Samtidigt förekommer emellertid i debatten där motstånd mot reformplanerna.

2. Utvecklingen i de nordiska länderna

I alla de nordiska länderna har dödsstraffet avskaffats, vanligen först i fråga om vanliga brott och senare beträffande brott under utomordentliga förhållanden. Det skedde i Danmark med 1930 års strafflag (och helt 1977), i Finland genom lagstiftning 1949 (helt 1972), Island med 1940 års strafflag, i Norge med 1902 års strafflag (helt i 1979) och i Sverige genom lagstiftning 1921 (helt 1973).

Bortsett från krigsförbrytarrättegångarna efter andra världskrigets slut har dödsstraffet icke verkställts under lång tid. Sålunda beslöt redan tsar Alexander I år 1826, att dödsdomar, avkunnade i Storfurstendömet Finland, av nåd skulle förvandlas till deportation till Sibirien. I Danmark verkställdes en dödsdom senast 1892, i Norge 1876 och i Sverige senast 1910.

Debatten om dödsstraffet var under 1800-talet livlig i alla de nordiska länderna, och den återspeglar alla argument, som anförts runt om i världen. En fyllig framställning av den svenska debatten har nyligen publicerats i *Ivar Seth* (1910-1977) *Överheten och svärdet* (Rättshistorisk bibliotek bd 35, Stockholm 1984).

3. Kampen mot dödsstraffet i modern tid

I modern tid kan utgångspunkten för kampen mot dödsstraffet sökas i den av *Cesare Beccaria* (1738-1794) först anonymt utgivna skriften *Dei delitti e delle pene* (Livorno 1764), som redan 1770 i förkortat skick utgavs på svenska och numera finnes i fullständig, modern översättning av *Paul Enoksson* (Stockholm 1977). När hans allsidiga kritik av dödsstraffet utkom, fanns ännu i Missgärningsbalken av 1734 års (svenska) lag dödsstraff föreskrivet för 68 brott, däribland för tredje resan stöld. I Sverige hörde *Johan Gabriel Richert* (1784-1864) till dem, som ville avskaffa dödsstraffet i strafflagstiftningen, och *Knut Olivecrona* (1817-1905) blev med sin skrift *Om dödsstraffet* (1866 och 1891), som utkom i översättningar Sveriges genom tiderna utomlands mest läste juridiske författare. I Norge genomdrev den lysande juristen *Bernhard Getz* (1850-1901) med sitt strafflagsförslag (1887), att dödsstraffet upphävdes med 1902 års strafflag.

I den internationella debatten om dödsstraffets avskaffande har i detta århundrade ingen gjort en större insats än den svenskfödde, amerikanske sociologen *Thorsten Sellin* (f 1896), som med vetenskapliga argument och statistisk redovisning påvisat grundlösheten i det i USA. gängse talet om dödsstraffets avskräckande verkan. Hans insatser har i USA. i senare tid följts upp av många andra, men argumenten har icke påverkat majoriteten i befolkningen och bland politikerna. Själv har Sellin så sent som i november 1986 medverkat i ett av Förenta nationerna utgivet specialnummer av dess Newsletter rörande kriminalpolitiken. Nyligen har han i en diskussion med mig anförts, att just de stora insatserna i kampen mot dödsstraffet visar, huru litet vetenskapliga undersökningar påverkar kriminalpolitiken, om den politiska viljan till reformer saknas.

För Amnesty International stod det tidigt klart, att kampen måste föras med många slags vapen. Sitt handlingsprogram utformade Amnesty 1977 i Stockholm med en deklARATION, och fullföljde det med 1982 års konferens i Bologna. Verksamheten bedrivs icke bara från huvudkontoret i London och de nationella organisationerna utan inom dessa av särskilda aktionsgrupper. Sedan försökte den svenska gruppen i maj 1987 förmå guvernören för delstaten Virginia på besök i Sverige att inställa en avrättning, men förgäves. I september vädjade man till den svenske statsministern att vid sitt besök taga upp döds-

straffet bland ämnena för överläggningar med USA:s regering, men utan resultat. Likväl förmår Amnesty allt flera till eftertanke och några till handling.

Efter andra världskrigets slut har kampen mot dödsstraffet förts inom Förenta nationerna och i Europarådet. I FN har verksamheten framför allt bedrivits från vad som nu är dess Department of International Economic and Social Affairs med dess Centre for Social Development and Humanitarian Affairs i Wien och på FNs kriminalpolitiska världskongresser, senast i Milano 1985. Medlemsländerna har emellertid ofta intagit en avvaktande hållning. Större framgång har nåtts tack vare ett energiskt arbete av Badinter och framför allt den österrikiske justitieministern *Christian Broda* (1916-1987), som bara några dagar före sin död belönades med Europarådets Prix européen des Droits de l'Homme. Efter många års arbete lyckades det Broda att förmå Europarådet att 1983 antaga protokoll nr 6 till konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, avseende dödsstraffet. Enligt detta förpliktar sig medlemsstaterna att avskaffa dödsstraff (med möjligt undantag för handlingar som begåtts under krigstid eller överhängande krigshot). Protokollet har mottagits med försiktighet och bl.a. BRD, där dödsstraffet avskaffades redan 1949, har ännu motsatt sig ratifikation.

4. Siracusa-konferensen

På initiativ av sin framgångsrike ledare professor *Cherif Bassiouni*, DePaul University, Chicago, anordnade det internationella institutet för högre kriminalvetenskapliga studier i Siracusa på Sicilien i maj 1987 en internationell konferens om dödsstraffet med ett hundratal deltagare från omkring 40 stater och representanter för Europarådet, FN, Amnesty och de fyra »stora« internationella kriminalvetenskapliga organisationerna. Bland de länder från vilka deltagare kommit, var Indien, Israel, Jordanien, Kina och Pakistan från Asien och Algeriet, Centralafrikanska republiken, Egypten, Elfenbenskusten, Marocko, Nigeria, Saudi Arabien, Sri Lanka, Sydafrika, Tunisien och Zimbabwe från Afrika. Bland öststaterna fanns deltagare från Jugoslavien, Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien och Ungern, men ingen från DDR eller Sovjetunionen. Bland deltagarna från USA fanns ingen av dödsstraffets alla anhängare. Bortsett från de officiella representanterna för FN, Europarådet och »de fyra stora« framförde deltagarna sina personliga åsikter, vilka icke alltid överensstämde med statsledningens.

Det kanske mest påfallande var med vilken diplomatisk försiktighet FNs och Europarådets syn presenterades, och huru representanterna för »de fyra stora« försökte bibehålla sin bevägenhet hos alla dem, som de företrädde. I motsats härtill yttrade sig många av de enskilda deltagarna med en befriande

självständighet, som kanske i framtiden kunde komma dem till skada. Programmet omfattade många diskussioner med inledning av särskilt sakkunniga och avslutades med en lysande sammanfattning av professor *Ezzat Fattah*, Simon Fraser University, Burnaby, Canada, en gång kommen från samma trakt i Egypten som Bassiouni. Konferensen kommer senare att dokumenteras i en särskild publikation. Det rika bakgrundsmaterial, som blev tillgängligt under mötet, har jag överlämnat till den svenska sektionen av Amnesty International (Gyllenstiernsgatan 18, 11526 Stockholm) där det finnes tillgängligt för intresserade. Själv skall jag i nästa korta avsnitt redovisa intryck från konferensen.

5. Glimtar från konferensen

Deltagarna i konferensen företrädde i huvudsak ståndpunkten, att dödsstraffet icke borde bevaras i strafflagstiftningen antingen därför att det innebar en kränkning av fundamentala mänskliga värden eller därför att det icke tillgodosåg straffets syften. Några försvarade dödsstraffet med utövningen av statens nödvärnsrätt, andra med behovet av avskräckande metoder i kampen mot den grova brottsligheten mot statens ekonomi, några som välförtjänt vedergällning för kränkning av andra människors omistliga värden. Likväl syntes alla vara överens om att på sikt avskaffa dödsstraffet, där icke redan så skett. Liksom på sin tid Lenin, försvarade de dödsstraffet som en *tills vidare* nödvändig påföljd för vissa grova brott.

Liksom redan på sin tid Richert förordade några, att dödsstraffet skulle avskaffas som obligatorisk påföljd för vissa grova brott och att frihetsstraff alltid skulle föreskrivas som *alternativ*. Från nordisk sida framhölls det, att dödsstraffets avskaffande hade medfört en sänkning av den allmänna *straffnivån*. Här påvisade *Inkeri Anttila* (f 1916), att livstids frihetsstraff numera i mindre omfattning ådömdes i Finland, och *Helge Røstad* (f 1923) anförde att livstids frihetsstraff 1981 hade avskaffats i Norge. I Sverige har fängelse på livstid bevarats och ådömes fortfarande, men straffet förvandlas numera av nåd till tidsbestämt straff med villkorlig frigivning senast efter 14 års verkställighet i anstalt.

Andra metoder att begränsa dödsstraffets tillämplighet påvisades. Sålunda får i några stater dödsstraff icke ådömas eller verkställas i fråga om psykiskt sjuka, unga eller kvinnliga förbrytare. I andra stater hade dödsstraffet bevarats men fick tillämpas blott för ett fåtal mycket grova brott. Några länder tillät bara den högsta domstolen att utdöma dödsstraff, och i andra skulle varje dödsdom underställas regeringsmakten för beslut, huruvida straffet skulle verkställas eller av nåd förvandlas till frihetsstraff eller annan påföljd. Genom

sådana alternativ eller begränsningar trodde man sig kunna på sikt nå fram till dödsstraffets fullständiga avskaffande, eftersom det då i medborgarnas ögon framstod som ovanligt och grymt.

När en inledare redovisade skäl för dödsstraffets bibehållande för brott i tider av krig eller krigshot, väckte det gensagor. Även inom krigsmakten hade man länge varit tveksam till användningen av stränga straff. Sålunda upplyste *Stig Jägerskiöld* (f 1911), att marskalk Mannerheim på sin tid varnade mot stränga straff för brott mot krigslydnaden. Han ville hellre förflytta den skyldige i tystnad framför att riskera att denne gjordes till martyr. Motsvarande argument kunde icke begagnas gentemot kraven på strängaste straff för narkotikahajar, men här hänvisade alla till den ringa upptäcktsrisken och straffets ineffektivitet som medel till avskräckning.

Några framsträdaden etsade sig fast i minnet. Så var fallet med ett anförande av professor *Raúl Zaffaroni* från Buenos Aires, som från Argentina redovisade avrättningar utan rättgång, verkställda med olika metoder enligt myndigheternas beslut. Under militärjuntans tid försvann på sådant sätt 5-10.000 personer. Liknande avrättningar hade förekommit och förekom ännu i andra sydamerikanska stater. Advokaten *M.T.K. Moerane* från Durban gav en redogörelse för ändringar i den sydafrikanska lagstiftningen avseende bevisbördan för mildrande omständigheter och möjligheterna till rättshjälp, bådadera till nackdel för dem, för vilka dödsstraff yrkas. I Jugoslavien försökte myndigheterna enligt advokaten *Ivan Jankovic*, Belgrad med tvivelaktigt stöd i lag och mot författningens anda förhindra motståndarna till dödsstraffet att bilda föreningar med detta ändamål.

Från de fria afrikanska staterna redovisade framstående domare och ämbetsmän icke bara försöken från myndigheternas sida att avskaffa dödsstraffet och att i avvaktan på detta begränsa avrättningarna av förbrytare utan även befolkningens ökande motvilja mot dödsstraffet och svårigheterna att finna någon som ville påtaga sig bödelns syssla. I USA däremot sökte man mekanisera avrättningarna, så att bödelns verksamhet skulle bli mindre belastande, och avrättningarna hade stöd i stora delar av befolkningen. Från Kina berättades om svårigheterna i vissa provinser att finna förbrytare, som svarade mot myndigheternas beskrivningar av de svåraste ekonomiska brotten, och hur man i sin iver att följa direktiven kunde avrätta brottslingar, som icke varit så svårt belastade.

För min egen del har jag alltid varit motståndare till dödsstraffet, och jag blev redan under konferensen i Bologna övertygad om, att bevarandet av dödsstraffet icke ens kunde försvaras i länder, där utomjudiciella dödsdomar avkunnades och verkställdes, såsom fallet var i Sydamerika. Dödsstraffet innebär en *brutalisering* av alla som i sin verksamhet inom polisen, åklagarväsendet, domstolarna och kriminalvården ställes inför uppgiften att besluta om

eller verkställa dödsdomar eller ha kontakt med brottslingar, som förskyller eller ådömts detta straff. Denna människosyn för de vidare till sina närmaste och till dem, som de eljest kommer i kontakt med. Därmed vidmakthålles i befolkningen uppfattningen, att döden är ett välförtjänt straff för vissa grova brott och en godtagbar metod att i lagliga former främja vedergällning och avskräckning.

6. Döden som straff

Den förste statsman som i Sverige tog direkt intryck av Beccaria var konung Gustav III (1746-92) som redan före trontillträdet 1771 torde ha läst honom i den franska utgåvan. Gustav III hade stora planer på att avskaffa tortyren och dödsstraffet, men i det senare hänseendet gick mycket honom emot. Själv föll han offer för en komplott och mördades som bekant under en maskeradbal på operan. Gärningsmannen, en 33-årig officer, greps snart och dömdes att slita spö, mista högra handen, halshuggas och steglas, och domen verkställdes redan sex veckor efter mordet. Konung Oscar I (1799-1859), som kronprins starkt påverkad av Richert, måste snart efter sitt trontillträde 1844 låta ett stort antal dödsdomar gå i verkställighet. Dessa händelser återspeglar spännvidden mellan ideologi och social verklighet i en gången tid, då statschefen ännu trodde sig ha människors öden i sin hand.

Det var i själva verket först genom Olivecronas komparativa undersökningar som den bildade allmänheten fick begrepp om frekvensen av dödsdomar ute i världen och om deras verkställighet. Senare har empirisk forskning och en liberal människosyn tillsammans format vår uppfattning här i Norden och lett fram till dödsstraffets, som vi hoppas, definitiva avskaffande. Liksom i BRD och Österrike har man i Sverige infört ett förbud mot dödsstraff i grundlagen (1976). Dit är vägen lång i många länder, men hos oss har motargumenten varit lättare att övervinna än annorstädes. Nu förefaller oss dödsstraffet för tredje resan stöld i den för Sverige och Finland gemensamma 1734 års lag vara överkligt, och ingen skulle nu komma på tanken att återinföra dödsstraff för mord.

Ingen har bättre än Sellin sammanfattat förutsättningarna för dödsstraffets avskaffande än när han i sitt yttrande 1951 till den brittiska dödsstraffskommisionen anförde:

- The question of whether the death penalty is to be dropped, retained or instituted is not dependant on the evidence of its utilitarian effects but on the strength of popular feelings and sentiments not easily influenced by such evidence. They are conditioned by a multitude of factors, such as the character of social institutions, social, economic and political ideas.

If at a given time such beliefs and sentiments become so oriented that they favour the abolition of the death penalty, factors like those presented in this paper will be acceptable as evidence but are likely to be as quickly ignored if social changes provoke resurgence of the old sentiments. When a people no longer likes the penalty for murderers, it will be removed no matter what may happen to homicide rates. This is what has happened in the past in connection with crimes against property.

Mängden av sådana vittnesmål övertygade så småningom kommissionen. Dess förslag om dödsstraffets avskaffande mottogs med blandade känslor av politiker och allmänhet men genomfördes, som nämnts, 1975. Snart började händelserna på Irland väcka känslor av avsky och vanmakt, och många önskade dödsstraffet tillbaka. Aldrig skall alla rätt förstå, vad en av antikens filosofer insåg och formulerade sålunda: *Svärdet släcker icke elden.*

FORFATTEROPLYSNINGER

Alvar Nelson, Tidl. professor i strafferet ved Aarhus Universitet (1952-61), Lunds Universitet (1962-64) og Uppsala Universitet (1965-85). Juridicum, Box 512, S-751 20 Uppsala, Sverige.